

derzhavnosti: vstup do problemy (za materialamy literaturnykh dzherel) [The role of women in the formation and functioning of statehood: an introduction to the problem (based on literary sources)]. *Investytsiyni: praktyka y dosvid*. № 13-14, pp. 110-116. [in Ukr.].

16. Petrenko, I. (2014) *Zhinky v istoriyi Ukrainy* [Women in the history of Ukraine]. Kyiv : TOV «Ahraf hrup», 22 p. [in Ukr.].

17. Kamins'ka, N. V., Pashko, D. V., Romanova, N. V. (2018) *Prychyny vynyknennya hendernoyi nerivnosti* [Causes of gender inequality]. *Yurydychna psykholohiya*. №2, pp. 30-47. [in Ukr.].

18. Kaminska, N., Loshchykhin, O., Romanova, N. (2019) The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, № 34(4), pp. 87-91. URL : <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>.

19. Nalivaiko, L., Chepik-Tregubenko, O. S. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development*: Collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdavnictva «Baltija Publishing», pp. 197-214.

ABSTRACT

Anatoly Frantzuz, Oleksandr Loshchykhin, Nataliia Kaminska. The social value of princesses in the period of Kyivan Rus. The purpose of this article is to determine the content of the social value of women-princesses in the period of Kyivan Rus. It is proven that when determining the content of the social value of women-princesses, the concepts of «purpose» («meaning») and «usefulness» («result of activity») should be analyzed. «Purpose», taking into account the historical and concrete realities of the period of Kyivan Rus, should be considered the provision of the «interests of the Russian land» in several directions, which reflected the internal and external functions of the state. It was determined that the directions that women-princesses took care of were the establishment of diplomatic and trade relations, the organization of dynastic marriages and cultural and educational activities abroad, the management of state affairs, the reconciliation of social contradictions, the implementation of fiscal policy, attempts to Christianize the state. It is substantiated that the «usefulness» of such activity consisted in the establishment of equal relations with a number of European countries and Byzantium, the conclusion of profitable trade agreements, the elimination (for a certain time) of enmity between the princes, the preservation of the independence of the Volyn principality in the first half of the 13th century, the creation of a foundation for centralization of the state, elimination of social contradictions for a while, formation of the foundations of the fiscal system.

At various historical stages of the state formation of Ukraine, we observe the socially significant role of women, along with men, this was especially evident in the activities of princesses. Therefore, despite the actual lack of established standards of gender equality during the period of Kyivan Rus, as well as many subsequent ones, the practice of national state-building reflected pan-European and civilizational values, developing in the direction of freedom, equality, national identity etc.

Keywords: social value, purpose, usefulness, women-princesses, Kyivan Rus.

УДК 341.236

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-108-113

Дарія ЛАЗАРЕВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Бюро економічної безпеки України,
м. Київ, Україна)

МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ

Досліджено інститут міжнародної відповідальності держав та його вплив на захист і охорону прав та інтересів держави, суспільства та окремого громадянина, а також необхідність удосконалення його окремих положень, зважаючи на їх тривіальність. Окрему увагу приділено відшкодуванню шкоди, призначенню відповідного покарання та відновленню порушеного інтересу. Констатовано низький коефіцієнт корисної дії існуючих механізмів притягнення до міжнародної відповідальності держав, виходячи з аналізу численних теоретичних досліджень і ситуативних моделей. Автором акцентовано увагу на тому, що сучасне суспільство потребує принципово нових процедур притягнення до міжнародної відповідальності, адже раніше створені на практиці довели свою неспроможність вирішити міждержавні конфлікти.

© Д. Лазарева, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>

lazareva_d@ukr.net

Ключові слова: міжнародна відповідальність держав, міжнародне право, Комісія з міжнародного права, відшкодування збитків, санкції стосовно виконавця незаконного акту, оптимізація притягнення держав до відповідальності.

Постановка проблеми. Питання міжнародної відповідальності держав у світлі останніх подій на політичній мапі світу набуло неабиякої актуальності. Цим зумовлена необхідність ведення полеміки щодо фундаментальних основ такої відповідальності. Починаючи вивчення відповідної юридичної літератури згаданої тематики, слід акцентувати увагу на тому, що явище міжнародної відповідальності держав тривалий час не знаходило достатнього відображення у дослідженнях із міжнародного права. Проте воно повинно займати провідні позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність тематики міжнародної відповідальності держав свідчить значна кількість досліджень українських та зарубіжних науковців. Серед українських дослідників найбільше уваги окресленій тематиці приділили: С. Андрейченко, В. Антипенко, М. Антонович, М. Баймуратов, Ю. Блажевич, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Буткевич, К. Важна, В. Василенко, Л. Гусейнов огли, В. Денисов, А. Дмитрієв, Н. Дрьоміна-Волок, О. Задорожній, Н. Зелінська, Т. Короткий, І. Лукашук, В. Мицик, М. Пашковський, В. Репецький, Є. Стрельцов, Л. Тимченко, Г. Христова, М. Черкес та ін.

Метою статті є актуалізація питання міжнародної відповідальності держав, котрому до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України не було приділено достатньої уваги порівняно з іншими аспектами міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Питання міжнародної відповідальності держав складне і неоднозначне також тому, що міжнародна відповідальність досі в переважній більшості випадків регулюється звичаєвими нормами, а спроби кодифікації цієї галузі, здійснені Комісією з міжнародного права, до сьогодні не мали успіху.

Однак Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «усі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом» [1, с. 204].

В. Буроменський визначає такі цілі міжнародно-правової відповідальності: утримати потенційного правопорушника від учинення правопорушення; спонукати правопорушника належним чином виконати свої зобов'язання; забезпечити потерпілому компенсацію за завдану йому матеріальну чи моральну шкоду; вплинути на майбутню поведінку сторін з метою добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. Комісія міжнародного права на підставі узагальнення теорії та звичаєвих норм визначила такі принципи міжнародно-правової відповідальності: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави; визначення суб'єктів таких діянь; визначення умов наявності міжнародно-правових діянь; незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь [2, с. 312].

Питання стало складним, оскільки його можна розглядати досить диференційовано, зокрема з точки зору відшкодування заподіяних збитків або санкцій стосовно виконавця незаконного акту, який спричинив збитки. При цьому впровадження концепцій, покликаних певним чином оптимізувати притягнення держав до міжнародної відповідальності, стало вкрай складним через світогляд міжнародної спільноти, що має нерозвинену ієрархію та прагнення до свободи і гуманізму. Згадані цінності мають чимало позитивних характеристик, однак вони блокують формування механізмів притягнення до міжнародної відповідальності, що відрізнятимуться суворістю та безвинятковістю. Здавалося б, високі цінності в деяких випадках гальмують процеси покарання держави за порушення правил добросусідства та мирного взаємовигідного співіснування.

Попередньо було зазначено, що в концепції міжнародної відповідальності основна увага приділяється двом аспектам: відшкодуванню збитків та призначенню санкцій за вчинення протиправних діянь. Однак піддавши цю схему зв'язків критичному аналізу, доходимо висновку, що важливою складовою цієї концепції є саме

відшкодування заподіяних збитків.

Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у рішенні у справі «Rainbow Warrior» зазначив, що «...будь-яке порушення державою певного зобов'язання, незалежно від походження, призводить до відповідальності держави, отже, компенсування шкоди» [3, с. 251].

Наведене міркування виходить із розуміння правовідносин між учасниками кримінального або цивільного процесу, адже в межах кодифікованих законів окреслених процесів законодавцем передбачено відшкодування завданої шкоди як одну з форм усунення негативних наслідків діяння особи. Аналогічно і в межах міжнародної відповідальності держав цілісними слід назвати саме процедури відшкодування.

Міжнародна відповідальність є результатом вчинення протиправного діяння, незаконного акту, поставленого у провину міжнародному правосуб'єкту. Достатньо незвичний формат тлумачення поняття «міжнародна відповідальність» наводить Жан Тускоз. Крім того, у своїх працях із міжнародного права він висвітлює ключові аспекти міжнародної відповідальності держав за відступ від зобов'язань, взятих ними на себе, а також принципів мирного співіснування [4].

Розглядаючи питання міжнародної відповідальності, необхідно виходити з певних ситуативних аналізів. Так, уявімо, що зникли усі правові норми, за якими живе суспільство кожної держави. Неминучими стануть факти масових порушень прав людини і недотримання її законного інтересу, тому що не буде стримуючих механізмів, завдяки яким ці відносини упорядковуються. Кожен член суспільства живе за визначеними приписами, котрих він повинен дотримуватися, щоб не порушувати права інших людей. Аналогічним є співіснування держав, які не повинні порушувати усталеного порядку. У випадку допущення фактів порушень настає юридична відповідальність. На жаль, інститут міжнародної відповідальності держав досі недостатньо розвинений, про що зазначено і в теоретичних дослідженнях. На це вказують сучасні події, зокрема, ведення повномасштабної війни російською федерацією на території України. Зважаючи на те, що державу-агресора досі повною мірою не притягнуто до міжнародної кримінальної відповідальності, вважаємо існуючий механізм надто формальним, тривалим та неефективним в оперативному розумінні, що впливає на якість міжнародної кримінальної юстиції.

Особливої уваги заслуговує аналіз підстав притягнення до міжнародної відповідальності, серед яких слід виокремити неправомірність діяння, що виявляється у діях чи бездіяльності, котрі стали чинником порушення певних міжнародних зобов'язань. Сам факт встановлення неправомірності детермінує просте відшкодування завданої шкоди або впровадження санкцій. Цілком доречно кваліфікувати як міжнародний злочин порушення головних зобов'язань щодо захисту фундаментальних інтересів міжнародного співтовариства. У міжнародному праві повинна поширюватися та популяризуватися тенденція несення відповідальності за вчинення протиправного діяння, особливо проти міжнародного правопорядку та безпеки [5].

У межах наукової статті ми звернулися до праць Жана Тускоза, який, окрім неправомірності як підстави міжнародної відповідальності, досліджує критерій осудності. Як і в будь-якій системі відповідальності, юридичний факт має бути приписаний відповідальному за це правосуб'єкту [4].

Останнім часом із дослідженнями міжнародної відповідальності держави пов'язують інститут індивідуальної кримінальної відповідальності. Однак він не повинен спростовувати обов'язковість міжнародної відповідальності держави лише тому, що суб'єктами міжнародних злочинів є конкретні посадові та службові особи. Під поняттям «держава» розуміють суверенну політико-територіальну організацію суспільства, що володіє владою, що здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, котрі забезпечують захист і узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів [6]. Слід звернути увагу на ключову характеристику держави: політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою. Навряд чи можна бути прихильником теорії отожднення держави із політичною владою, адже політична влада є однією з ознак держави, способом організації суспільства. Заслуговує уваги відхід від позиції, що до міжнародної відповідальності за вчинення протиправного діяння слід притягати окремих осіб, адже вони фактично втілюють волю держави, базових приписів її фундаменту, видаючи протиправні дії за ключові ідеї існування та функціонування держави. У зв'язку з тим, що держава може здійснювати певні дії або не

діяти за допомогою своїх органів і посадових осіб, їй може ставитися у провину міжнародно-протиправне поведження лише таких індивідів, які мають статус органу держави або її посадової особи. Дія або бездіяльність цих осіб, що порушує норму міжнародного права, розглядається в міжнародній практиці як поведження самої держави. Крім цього, держава несе міжнародну відповідальність за дії свого законодавчого органу, якщо він прийняв закон або інший нормативний акт, що суперечить взятим на себе державою зобов'язань. Цілком доречно констатувати розходження теоретичних поглядів і практики щодо суб'єктів притягнення до міжнародної відповідальності держав будь-якого виду.

Насправді не має значення, кого саме притягувати до відповідальності за міжнародні злочини: державу чи конкретних осіб, адже пріоритетним залишається дотримання непорушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Відсутність єдиного підходу притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності держав детермінує безкарність міжнародних правопорушень держав. Також зазначене зумовлює те, що держави, права та законні інтереси яких були порушені, не отримують компенсацій, їхні права та інтереси залишаються незадоволеними. Узагалі це призводить до дестабілізації міжнародного правопорядку й «підривання авторитету» міжнародного права. Через невирішеність цієї проблеми у практиці міжнародних правовідносин явище посягання держав на законні інтереси інших держав не є винятковим. Стосовно «підривання авторитету» міжнародного права зауважимо, що сьогодні існує велика кількість міжнародних нормативно-правових актів, основне призначення яких полягає у підтриманні безпеки і міжнародного правопорядку. При цьому ми стаємо свідками подій, що доводять зворотне: демонструють повну або часткову неспроможність існуючих правових норм врегулювати міжнародні конфлікти або превентувати вчинення міжнародних злочинів, злочинів міжнародного характеру тощо [7].

Серед найстаріших інститутів міжнародного права слід назвати саме інститут міжнародно-правової відповідальності держав. Принцип суверенної рівності в межах численних теоретичних досліджень і на практиці визнано як керівний. Держави не можуть існувати ізольовано одна від одної, тому, володіючи суверенітетом, вони продовжують брати участь у взаємних відносинах та у багатосторонньому міжнародному спілкуванні. Принцип суверенної рівності держав є визначальним у взаємодії та співпраці держав, адже вирішення низки економічних, соціально-політичних, екологічних тощо питань не може обійтися без встановлення щільних взаємозв'язків [8].

Під час дослідження нами відстежено закономірність, котру можна пояснити за допомогою норм окремих нормативно-правових актів. Так, Конституцію України світовою громадськістю визнано однією з найбільш досконалих та демократичних, тому існує сенс у зверненні до її положень у межах будь-якого аналізу. Відповідно до ст. 24 Конституції України «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [9]. Подібно до цієї норми в міжнародному праві визнається цінність суверенної рівності держав. Світове товариство визначило, що усі держави світу є рівними між собою та не повинні порушувати права одна одної. У цьому випадку прослідковується важливий концептуальний аспект: настання міжнародної відповідальності за порушення принципу суверенної рівності. Жодна держава не має права дотримуватися позицій шовінізму або визначати власне положення як «вищої за інших». Це автоматично вказуватиме на виникнення загрози вчинення міжнародного злочину, злочину міжнародного характеру та інших суспільно небезпечних діянь. Отже, зазначимо, що існування інституту міжнародно-правової відповідальності держав є необхідною передумовою функціонування міжнародного права, забезпечення миру та світового правопорядку.

У світлі розгортання повномасштабної війни державою-агресором російською федерацією на території України актуальним стало питання міжнародної відповідальності федеративних держав, котра має специфічні риси. За загальним правилом, суб'єкти федерації не мають міжнародної правосуб'єктності, тому не можуть бути і суб'єктами міжнародної відповідальності. Отже, суб'єктом відповідальності є сама федерація. При цьому існують певні винятки, коли відповідальність може покладатися на суб'єктів федерації. Однак це не у випадку притягнення до міжнародної відповідальності російської федерації. Карколомне порушення усіх існуючих приписів міжнародних нормативно-правових актів повинно стати скоріше винятком сточвно

спрощення існуючих правових процедур щодо покарання. Настав час перегляду низки поглядів і переконань для встановлення справедливості та надання російській федерації статусу агресора. Це можна аргументувати тим, що держава, взявши на себе зобов'язання, розуміючи їх цінність та усвідомлюючи свою високу відповідальність, не виконала їх та діяла в порушення усіх норм і положень, що роками формувалися світовою спільнотою з метою досягнення миру та міжнародного правопорядку [10].

Висновки. Інститут міжнародної відповідальності повинен характеризуватися високою правовою якістю, адже до сфери його функціонування належить захист і охорона прав та інтересів держави, суспільства й окремого громадянина. У світлі сучасних світових подій удосконалення згаданого інституту стало особливо актуальним. Відшкодування шкоди, призначення відповідного покарання, відновлення порушеного інтересу – це неповний перелік завдань, що повинні виконуватися за допомогою механізмів цього інституту. Наразі можна констатувати низький коефіцієнт корисної дії існуючих механізмів притягнення до міжнародної відповідальності держав, виходячи з аналізу численних теоретичних досліджень і ситуативних моделей.

Список використаних джерел

1. Ежегодник комиссии международного права. М., 1973. Т.2. 1973. 280 с.
2. Міжнародне право : навч. посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. Акад. правових наук України М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006, 336 с.
3. Грабович Т. А. Юридичні підстави міжнародної відповідальності держави. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2020. № 5. С. 14–19.
4. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч. / пер. з франц. Київ : АртЕк, 1998. 416 с.
5. Маловацький О. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. *European Political and Law Discourse*. Vol. 5, issue 4, 2018. С. 25–46.
6. Держава. *Словник суспільної географії*. GEO Hub. URL : <https://geohub.org.ua/node/3366>.
7. Циверенко Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2017. Т. 28(67). № 2. С. 66–70.
8. Тема № 2. Суб'єкти міжнародного права. Визнання та правонаступництво в міжнародному праві. *Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «Міжнародне право»*. НАВС. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_2.html.
9. Конституція України : Закон України в ред. від 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Жукорська Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3(19). С. 36–40.

Надійшла до редакції 19.01.2023

References

1. Yezhegodnik komissii mezhdunarodnogo prava [Yearbook of the International Law Commission]. M., 1973. T.2. 1973. 280 p.
2. Mizhnarodne pravo [International law] : navch. posibnyk / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., chlena-korespondenta Akademii pravovykh nauk Ukrainy M. V. Buromenskoho. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006, 336 p. [in Ukr.].
3. Hrabovych, T. A. (2020) Yurydychni pidstavy mizhnarodnoi vidpovidalnosti derzhavy [Legal basis of the international responsibility of the state]. *Yurydychnyi visnyk*. Odessa : Helvetyka. № 5. P. 14–19. [in Ukr.].
4. Tuskoz, Zh. (1998) Mizhnarodne pravo [International law] : pidruch. / per. z frants. Kyiv : ArtEk. 416 p. [in Ukr.].
5. Malovatskyi, O. (2018) Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist derzhavy za mizhnarodni nepravomirni akty: aktualni teoretyko-doktrynalni pidkhody do vyznachennia ta rozuminnia [International legal responsibility of the state for international wrongful acts: current theoretical and doctrinal approaches to definition and understanding]. *European Political and Law Discourse*. Vol. 5, issue 4, pp. 25–46. [in Ukr.].
6. Derzhava [State]. *Slovyk suspilnoi heohrafii*. GEO Hub. URL : <https://geohub.org.ua/node/3366>. [in Ukr.].
7. Tsyverenko, H. P. (2017) Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Responsibility of states in international law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria : Yurydychni nauky*. T. 28(67). № 2. P. 66–70. [in Ukr.].
8. Tema № 2. Subiekty mizhnarodnogo prava. Vyznannia ta pravonastupnytstvo v mizhnarodnomu pravi [Topic № 2. Subjects of international law. Recognition and legal succession in

international law]. Multymediiniy posibnyk z navchalnoi dystsyplyny «Mizhnarodne pravo». NAVS. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_2.html. [in Ukr.].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

10. Zhukorska, Ya. (2019) Suchasna kontseptsii mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti [Modern concept of international legal responsibility]. Aktualni problemy pravoznavstva. № 3(19). P. 36–40. [in Ukr.].

ABSTRACT

Daria Lazareva. International responsibility of states. The article examines the institution of international responsibility of states and its impact on the protection and protection of the rights and interests of the state, society and individual citizens, as well as the need to improve its individual provisions, taking into account their triviality. Particular attention has been paid to the compensation of damage, the appointment of an appropriate punishment and the restoration of the violated interest.

Based on the analysis of numerous theoretical studies and situational models, the effectiveness of the existing mechanisms of bringing states to international responsibility was found to be low. The author emphasized the fact that modern society needs fundamentally new procedures for bringing to international responsibility, because previously created in practice proved their inability to resolve interstate conflicts.

The issue of international responsibility of states in the light of recent events on the political map of the world has become extremely relevant. This necessitates conducting a polemic regarding the fundamental foundations of this responsibility. When starting the study of the relevant legal literature on this topic, one should emphasize that the phenomenon of international responsibility of states was not at the epicenter of international law topics for a long time. Nevertheless, it should occupy leading positions.

Keywords: *international responsibility of states, international law, International Law Commission, compensation for damages, sanctions against the perpetrator of an illegal act, optimization of bringing states to justice.*

УДК 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-113-118

**Олександра
НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ**©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОКАЗИ ЗА СТАТУТОМ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ

Здійснено аналіз норм Статуту цивільного судочинства, що врегульовують питання використання доказів у цивільному процесі в українських губерніях, котрі входили до складу Російської імперії. Наводяться акти, що діяли протягом XVIII – 1-ї пол. XIX ст. на українських землях Наддніпрянщини, а також основні види доказів, що передбачалися в цивільному судочинстві згідно з російським законодавством та Литовським статутом 1588 р. Статутом заборонялася відмова від свідчень, окрім свідчень проти родичів, братів, сестер, а також осіб, які мали вигоду від вирішення справи на користь однієї із сторін позову. Наводиться перелік осіб, яким заборонено свідчити, а також осіб, які можуть бути за клопотанням сторони відведені від показань.

Ключові слова: *показання свідків, письмові докази, присяга, експерти, зізнання, цивільний процес, суди українських губерній.*

Постановка проблеми. Історично склалося, що українська національна державність, котра розвивається за зразком правових демократичних ліберальних держав, отримала таку можливість лише зі здобуттям незалежності 1991 р. До цього

© О. Нестерцова-Собакарь, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

k_cpd@dduvs.in.ua